

ВІДЕЙКО М. Ю.

**ШЛЯХАМИ ІСТОРІЇ.
ПОДОРОЖІ ДО
ТРИПЛІСЬСЬКОГО СВІТУ**

Львів
Видавництво «БОНА»
2023

УДК 94:903'1(477)

В 42

Відейко М. Ю.

В 42 Шляхами історії. Подорожі до трипільського світу. [Текст] / Львів : ПП «Видавництво «БОНА», 2023. 296 с., фото.

ISBN 978-617-8097-48-6

На сторінках цієї книги вирушаємо в подорож у часі на 7000-5000 років тому, до епохи трипільської цивілізації. Хто і коли відкрив ці сторінки минулого, хто і як досліджує їх у наші дні? Звідки походять трипільці та як вони виглядали? Якими були їхні житла й поселення? Чи відомо вам, що плавити метал на території України почали понад 6000 років тому? Чи мали трипільці писемність та якою мовою спілкувались? Чи існувала у трипільців держава? Чому саме трипільська цивілізація привертає нині увагу не лише науковців, а й політиків, митців, бізнесменів? Яке відношення має вона до сучасної України? Де можна побачити трипільські старожитності й у яких книжках про них можна прочитати?

Відповіді на ці та багато інших запитань пропонує книга “Шляхами історії. Подорожі до трипільського світу”, який є частиною нашої стародавньої історії, прихованої в глибинах тисячоліть. У ній ми розпочинаємо оповідь про історію нашого краю у ті далекі часи, коли між Карпатами та Дніпром існувала квітуча культура – частина найрозвиненішої у Старій Європі цивілізації давніх хліборобів.

*Михайло Відейко
доктор історичних наук
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка*

УДК 94:903'1(477)

ISBN 978-617-8097-48-6

© Відейко М. Ю., 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. ТРИПІЛЬСЬКИЙ СВІТ: ДЕ, ЩО І КОЛИ	10
Народження імені.....	11
Забута історія.....	13
Відкриття Вікентія Хвойки.....	17
Народ, якому “належить ім’я протослов’ян”	23
Відкриття світу доісторичних культур.....	24
Археологічні дослідження трипільських старожитностей	27
РОЗДІЛ 2. ТРИПІЛЬСЬКІ ЧАСИ	36
Як датували трипільську культуру.....	37
Ізотопний годинник і трипільська культура	41
Археологічні періодизації.....	46
РОЗДІЛ 3. ТРИПІЛЬСЬКИЙ СВІТ МІЖ КАРПАТАМИ ТА ДНІПРОМ.....	50
Таємниця походження.....	50
Поява та розселення трипільців на теренах України.....	56
Трипільська етнографія.....	61
У країні Кукутень.....	67
РОЗДІЛ 4. РОДОВІД ТРИПІЛЬЦІВ	74
ДНК трипільців знайдено!	77
Трипільська мова чи трипільські мови?.....	81
Нащадки трипільців серед нас?.....	86
РОЗДІЛ 5. ТРИПІЛЬСЬКА ЕКОНОМІКА	90
Природа та клімат у часи трипільців	91
Хліборобство і тваринництво у трипільців	94
Використання ресурсів навколишнього середовища.....	110

РОЗДІЛ 6. БІЛЯ ВИТОКІВ РЕМЕСЕЛ.....	114
Диво трипільського гончарства.....	115
Креміль: традиції та інновації.....	127
Вони першими почали плавити метал на цій землі.....	136
Біля витоків ткацтва.....	143
Винаходи трипільської епохи.....	146
РОЗДІЛ 7. АРХІТЕКТУРА ТРИПІЛЬСЬКОГО СВІТУ	149
Як збудувати трипільський дім.....	151
Трипільські храми.....	163
РОЗДІЛ 8. НА ШЛЯХУ ДО ПИСЕМНОСТІ	177
Привиди трипільської писемності.....	177
Найдавніші трипільські знаки.....	182
Ренесанс трипільської піктографії.....	185
Інформація, закарбована у глині.....	189
Найдавніший посібник із медицини.....	193
Писемність, яка не відбулася?.....	195
РОЗДІЛ 9. СВІТ ВЕЛИКИХ ВОЖДІВ	199
Трипільське суспільство.....	200
Привид трипільської держави.....	204
Трипільські війни.....	206
Трипільський політичний досвід і приклад з давньої сторії.....	217
РОЗДІЛ 10. ДАВНЯ ЄВРОПА ТА ТРИПІЛЛЯ	226
Від хліборобських селищ до протоміст.....	227
Храми Давньої Європи.....	234
“Дунайське” письмо.....	239
Вожді Давньої Європи.....	243
Трипілля – східний форпост цивілізації Давньої Європи.....	246

РОЗДІЛ 11. ТРИПІЛЬСЬКА СПАДЩИНА В УКРАЇНІ.....	253
Чому трипільська культура?	254
Трипільські старожитності і сучасне мистецтво	256
Пам'ятники цивілізації та її дослідникам.....	260
Кіно і трипільці	262
Трипілля на кожен день.....	265
Занурюючись у життя трипільської епохи	267
РОЗДІЛ 12. ПОДОРОЖ ДО МУЗЕЇВ	
ТА МІСЦЬ РОЗКОПОК.....	273
Музейні експозиції та колекції трипільської	
старожитності.....	274
Заповідні трипільські місця	287
Як потрапити на розкопки	
і що там можна побачити.....	290

Ідея створення книги без емоцій, без політики, як є про нашу землю, про людей, які жили тут з глибокої давнини і зв'язок із сучасністю виникла давно.

Вона чітко окреслилася у лютому 2022 року.

Немає майбутнього в країні, яка не знає своє минуле. Але ще гірше, коли твоя історія вкрадена іншими, які приписують її велич собі. Багато років знищували автентичність українців, асимілювали, але час і енергія предків – все розставляє на свої місця.

Близько семи тисяч років тому на території сучасної України наші предки будували житла і храми, створювали робочий інвентар, вирощували зернові культури, утримували худобу, вдобряли гноєм поля, ткали та носили одяг, виготовляли взуття, мали свої вірування, вшановували богів.

Книга Відейко Михайла Юрійовича «Шляхами історії. Подорожі до Трипільського світу» – в повній мірі розкриває перед нами епоху давніх хліборобів-трипільців і її вплив на нас.

Зв'язок поколінь на енергетичному та духовному рівнях розірвати неможливо.

Ми маємо добре знати своє минуле, аби впливати на майбутнє.

*З повагою,
Петро Молоденков*

ПЕРЕДМОВА

У давній історії є чимало явищ та подій, які привертають увагу не лише дослідників, а й усіх, хто цікавиться історією. Археологічні відкриття дають можливість зробити подорож світами давніх цивілізацій. Тема трипільської цивілізації з моменту її наукового відкриття стала предметом уваги та дискусій, які тривають і досі.

Трипільська культура, культура Кукутень, культура Трипілля-Кукутень, Аріушд-Кукутень-Трипілля – ці назви понад 100 років тому вчені різних країн дали старожитностям, які вони віднайшли під час археологічних розкопок. Їхній вік, як стало одразу зрозуміло, вимірювався не століттями, а декількома тисячоліттями, а пов'язані з ними події відбувалися близько 7000-5000 років тому. І це лише частина величній цивілізації Давньої Європи, від якої веде родовід сучасна Європа.

Не дивно, що ця цивілізація давно була забута так само, як цивілізації Шумеру та Давнього Єгипту. Наскільки давно? Ті ж шумери, складаючи понад 4000 років тому поеми про створення світу, вважали, що це відбулося у ті часи, «коли було дано імена небу, землі, дням, що змінювалися ночами, безкінечним рокам». А сталося це, коли «в людських оселях почали їсти хліб та плавити метал».

Для тих, хто записав ці сторінки праісторії на глиняних табличках у Давній Месопотамії наприкінці III тис. до Різдва Христового, власна історія, а значить, за шумерськими уявленнями, і всього Світу, починалася з розвитком хліборобської цивілізації, основами якої були хліб і метал. Археологічні дослідження показали, що сталося це у IX-VIII тис. до н. е.

Починаючи із другої половини XIX ст. археологами різних країн у Подунав'ї та на Балканах, у Трансільванії та Молдові, в українському лісостепу відкрито ряд блискучих цивілізацій.

Передмова

Саме вони, а не лише “світло зі Сходу”, як тривалий час вважалося (а дехто вважає і досі), заклали підвалини та дали початок сучасній цивілізації народів Європи.

Як слушно зауважила дослідниця Трипілля, Наталія Бурдо, трипільська культура не залишила по собі ні пірамід, ні мурованих з каменю палаців та фортець. Всі свідчення про її існування були поховані в землі. І лише в другій половині XIX ст. археологи відкрили її світові. Точніше, почали відкривати, адже наукові дослідження тривають, додаючи весь час до наших уявлень про давню історію щось нове.

Сьогодні давно забутий образ трипільського світу відтворено на підставі археологічних джерел, переважно на ґрунті сучасних наукових розробок та концепцій. Зрозуміло, що плин часу та нові відкриття змушують дивитися на певні речі, пояснювати явища інакше, ніж 50, 30 і навіть 10 років тому. Розповідаючи про це, ми мали на меті надати можливість всім, хто цікавиться археологією, давньою історією, орієнтуватися в химерному, на перший погляд, переплетінні археологічних культур, безкінечному числі знахідок, фактів та міркувань, з ними пов'язаних.

Задум книжки-подорожі шляхами історії постав із подорожей цілком реальних. Такими були археологічні експедиції, перша з яких відбулася для автора півстоліття тому. До них слід додати відвідання музеїв, місць давніх поселень, причому не лише у різних куточках України, але і в Молдові, Румунії, Словаччині, Угорщині, Чехії, Польщі, Сербії, Словенії та інших країнах Європи. Це були також і наукові конференції, на яких колеги обмінювалися відомостями про свої відкриття.

На сторінках цієї книги ми пройдемо трипільським світом від Карпат до Дніпра. Ми побуваємо на околиці села Трипілля, де починалися археологічні розкопки цієї давньої культури, місцями давніх поселень біля берегів Дніпра; завітаємо на широкі поля Черкащини, під якими поховано найбільші у Європі поселення мідного віку; дістанемося плато біля Жванця на Дністрі, де трипільці понад 5000 років тому

збудували свою фортецю, а біля неї – горна для випалу кераміки; побуваємо у підземному лабіринті, у печері Вертеба, яку вони відвідували понад 1000 років.

Під час подорожі спробуємо з'ясувати, як і коли виникла ця давня культура і хто такі трипільці, чим і як вони жили; розповімо про давні житла, храми, поселення, про перші ремесла та винаходи тих далеких часів; дізнаємося про суспільство трипільців, проблеми давньої політики, війни та миру; не оминемо теми винайдення праісторичної писемності та місця трипільців та їх цивілізації у розвитку Давньої Європи.

Сучасне зацікавлення трипільською спадщиною стало поштовхом до окремого розділу, який так і названо – “Трипільська спадщина сьогодні”. Адже спадщина ця вже давно знайшла місце в образотворчому та монументальному мистецтві, на телебаченні, навіть у повсякденному житті та політиці. Окрема розповідь про те, у яких музеях зберігаються трипільські старожитності, де і які місця археологічних розкопок можливо нині відвідати.

Зрозуміло, що неможливо розповісти про все в одній книзі. Вона задумана, як путівник по трипільському світу. Віднині кожен читач зможе вирушити у подорож до давньої історії нашого краю, відкриваючи для себе її сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТРИПІЛЬСЬКИЙ СВІТ: ДЕ, ЩО І КОЛИ

Упродовж десятків тисяч років людина виживала на планеті Земля завдяки полюванню, рибальству та збиральництву. Близько сорока тисяч років тому мисливці та рибалки заселили Європу, включно з землями, які ми сьогодні називаємо Україною. У ті часи ці землі виглядали інакше, ніж сьогодні. На півночі – двокілометрової висоти льодовик, біля його півніжжя – тундра, спочатку з мамонтами, потім – з північними оленями, полювання на яких дозволяло виживати. Близько 12000 років тому завдяки черговому глобальному потеплінню цей льодовик почав поступово відступати, а приблизно 9000-8000 років тому в Давній Європі сталася подія, яка, без перебільшення, визначила її подальшу історичну долю.

Сталося так, що люди на цій землі почали вирощувати хліб і займатися тваринництвом. Хліборобство і тваринництво було винайдено за кілька тисяч років до того поза межами Європи, а сюди потрапило разом з носіями нових технологій тоді, коли землі континенту хоча б частково стали придатними для вирощування зерна. Як показали археологічні дослідження, на терени України хліборобство потрапило різними шляхами понад 8000 років тому. Знадобилася ще тисяча років, щоб це заняття стало основним для більшості тогочасного населення, яке налічувало лише кілька десятків тисяч.

Без хліба, попри всі досягнення науки й техніки, неможливе існування сучасного суспільства. Хліборобство упродовж декількох останніх тисячоліть надійно забезпечує їжею усіх творців прогресу, бо один фермер може прогодувати сотні людей. Саме винайдення та поширення хліборобства відкрило можливість поділу праці: хтось став займатися ремеслами, хтось – наукою, хтось – мистецтвом. Іншим наслідком поширення хліборобства і тваринництва стало збільшення кількості людей на планеті – демографічний вибух. Наслідком

цього стало ускладнення суспільства, поява держав, війн, а світ ставав поступово таким, яким люди звикли його бачити. Недаремно цю епоху іноді називають “часом створення нових світів”.

Зрозуміло, що кожен із подібних світів Давньої Європи мав свою власну назву, яка, на жаль, до наших днів не збереглася. Тому нині ми даємо їм назви, виходячи з оточуючих нас реалій. Той світ, що виник у наших краях близько 7000 років тому та проіснував наступні два тисячоліття, ми з повним правом можемо назвати трипільським.

Народження імені

Словосполучення *трипільський світ* з'явилося 1993 року, коли у Києві була влаштована велика виставка старожитностей трипільської культури. Однак ця назва мала позначати явище, давно минулу реальність, вік якої становив кілька тисячоліть. Назва красива, але досить умовна, адже походить від назви археологічної культури, а та, у свою чергу, – від назви села на Київщині.

За традицією археологи називають археологічні культури за місцями перших або найбільш вдалих розкопок. Про розкопки біля Трипілля можна сказати, що вони були вдалими, але ніяк не першими, оскільки пошук місця, де вперше було знайдено подібні старожитності, заведе нас від Трипілля досить далеко. Але і науковий світ на початку ХХ ст. цю назву прийняв, щоправда, на той час ця культура вже мала декілька назв, однак нині вони відомі лише фахівцям.

На перший погляд, слово “Трипілля” звучить досить поважно і навіть символічно – “три поля”. Зрозуміло, така назва не могла залишити байдужими любителів пошуку глибинного значення імен і назв, які досягали у своїх розвідках глибин мідного віку, а подекуди, й кам'яного. Однак усі ці міркування не враховують того, що як населений пункт це місце починає свою історію близько 1000 років тому і згадане було в літописі під назвою “Треполь”. Таке слово є у германських мовах і можливо воно потрапило на береги Дніпра у ті часи, коли тут

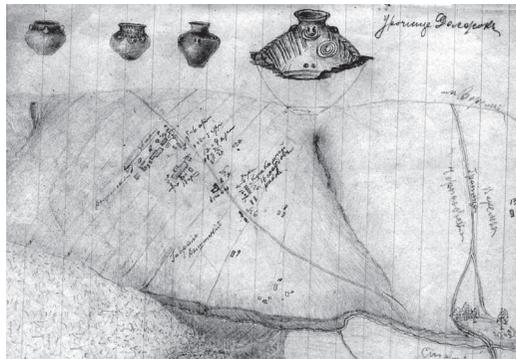
Розділ 1

проходив шлях «із варяг у греки». За кілька століть після заснування Треполь стали називати Трипіллям і так називають досі.

*Розкопи біля села Трипілля восени 1897 року.
Рисунок з польового щоденника В. Хвойки.*

І саме до містечка Трипілля (селом воно стало пізніше) восени 1897 року прибув з Києва археолог Вікентій Хвойка, аби провести розкопки на місці давнього поселення біля річки Красної. Тоді це місце знаходилося “за дві версти від околиці”, а нині – вже на околиці Трипілля. Сьогодні через нього проходить асфальтована дорога, що веде до сусіднього села Щербанівка. Біля нього, між іншим, В. Хвойка теж провів розкопки, але склалося так, що саме містечко Трипілля поділилося своєю тисячолітньою назвою з доісторичним світом, з давньою цивілізацією, яка 7000-5000 років тому існувала між Карпатами та Дніпром.

*План розкопок та знахідки в урочищі Довжок.
Рисунок з польового щоденника В. Хвойки.*

Це був світ людей, які обживали береги Дністра, Південного Бугу, Дніпра, десятків малих річок, зводячи там свої селища. Вони одними з перших почали тут вирощувати хліб та плавити метал. Вони працювали, створюючи чудові речі (посуд, статуетки, орнаменти), які і сьогодні захоплюють та хвилюють, не лишають байдужими. Можна сказати, що так само, як і ми, вони жили у світі, створеному і перетвореному працею багатьох поколінь. Ми не знаємо, як вони називали Карпати й Дніпро, але ж мусили їх якось називати! У лексиконі трипільців, напевно, були слова на позначення світу, країн, чим вирізняли їх серед інших. Так само і ми, отримавши у спадщину від багатьох давніх племен та народів, які жили на цій землі, захоплюємося їхніми звершеннями і даємо їм імена, не знаючи справжніх, на власний розсуд, адже без назв та імен неможливо відтворити історію.

Забута історія

Упродовж останніх 200 років людство дізналося про існування на цій планеті десятків забутих цивілізацій, тисяч невідомих міст, палаців, храмів – про все те, що нині так люблять іменувати «таємницями минулого». Серед них – світ давно забутих хліборобських цивілізацій, який існував 8000-5000 років тому на територіях Євразії та Півночі Африки. Саме тут знаходимо витоки сучасності, що передували біблійному Потопу. Вже чотири тисячоліття тому ці витоки були оповиті легендами, навколо них точаться суперечки й нині.

Якщо брати до уваги всю історію людства, то у написах, літописах та хроніках зафіксовано лише п'ять останніх тисячоліть. Решту доводиться реконструювати, виходячи із матеріальних слідів подій. Виявилось, що під землею та під водою їх лишилося дуже багато. Там можна знайти рештки давно спалених та зруйнованих будинків, фортець і храмів, покинуті майстерні ремісників, поховання вождів, воїнів і простих людей.

Якщо встановити вік цих знахідок, картографувати, вивчити їх положення у землі й ще багато чого, отримаємо, зрештою,

Розділ 1

те, що нагадує речові докази, які збирають слідчі та детективи. Так само зможемо вибудувати певну версію подій, свідків яких шукати марно. Наскільки переконливими будуть наші речові докази, настільки ж переконливою буде і запропонована версія давньої історії. Звичайно, була, є і буде вірогідність того, що віднайдення нових свідчень минулих подій зможуть похитнути найнадійніші версії праісторії. Так, і останні 150 років існування археології чудово це довели.

Саме з цієї причини слід критично ставитися до старих книжок з археології та давньої історії. Справа в тому, що незмінними лишаються лише описані у них знахідки, а решта, особливо на перший погляд, дуже переконливі та логічні міркування авторів, їх висновки, з часом можуть втратити актуальність, оскільки знайдено нові скарби, поховання, поселення і міста, нові артефакти. На відміну від хронік та літописів, які чим давніші, тим цінніші для історика, наукова вартість археологічних праць із часом досить помітно девальвується, а їх читання перетворюється на безкінечний пошук довідок в енциклопедіях та розгадування ребусів при спробі зрозуміти, що саме мав на увазі дослідник не те що 100, а 40-50 років тому.

Кераміка трипільської культури з села Верем'я, акварель В. Хвойки 1898 року.

У другій половині XIX ст. археологія, завдяки вражаючим відкриттям сторінок минулого знаходилася у центрі суспільної уваги. Вона стала наукою надзвичайно популярною і романтичною. Експедиції у непролазні нетрі джунглів, у пустелі споряджалися коштом меценатів, коронованих осіб і держав, створювалися “королівські” та “імператорські” археологічні товариства й комісії. Коштовні знахідки прикрашали найвідоміші музеї світу, а повідомлення про них друкувалися на перших шпальтах газет.

Хто не читав про відкриття руїн Трої, розкопки Генріха Шлімана у Мікенах, Тірінфі, завдяки яким троянська війна із міфічного сюжету постала реальною подією, що сталася майже три тисячоліття тому? А ці відкриття стались, між іншим, на початку другої половини XIX ст. і відкрили для нас понад тисячолітню історію Європи, історію, у вірогідності якої тоді сумнівалося досить багато вчених. Після подібних відкриттів віра у можливість нової науки – археології починає стрімко зростати.

Однак далеко не всі спрагли до відкриттів могли дозволити собі довготривалі експедиції до Єгипту, Месопотамії або Індії. Зрештою, у самій Європі, вчені якої були головними дієвими особами цього буму, вистачало “білих плям”, адже уявлення щодо того, якою була історія Європи до греків та римлян, були більш, ніж приблизними. Катастрофічно не вистачало фахівців. Якщо подивитися на склад учасників тогочасних археологічних з'їздів, то не знайдемо серед них жодного дипломованого археолога. Натомість, окрім нечислених істориків, побачимо філологів, юристів, філософів, духовних осіб, чиновників, військових, а також велику кількість колекціонерів.

Власне, значною мірою саме колекціонери (переважно люди заможні) якраз і були рушійною силою процесу пізнання минулих епох, оскільки бажали дізнатися якомога більше про різні цікавинки, закуплені на ринку антикваріату. У ті часи, коли культ науки був надзвичайним, для з'ясування значення, датування та історичного контексту старожитностей колекціонери, ясна річ, зверталися до вчених. Науковці з

Розділ 1

часом побачили, що мають справу з речами, вік та призначення яких, спираючись на вже існуючі знання, визначити не можуть. Потрібна була інформація про контекст, тобто детальні відомості про обставини знахідок, а її слід здобувати власноруч. Отже, настав час основної зброї науки – експерименту. Для археології – це археологічні розкопки.

Нині важко уявити, що якихось 100 років тому ще було невідомо, де знаходились палаци київського князя Володимира та княгині Ольги. Нині всі бажаючі можуть побачити їх фундаменти на території Національного музею історії України. Так само понад 120 років тому ніхто і уявлення не мав про трипільську археологічну культуру, світ давніх хліборобів, що жили колись на землях від Дніпра до Карпат. Гімназисти у Києві старанно вивчали історію «отечества», яка починалася із «літописних князів», студенти-історики в університеті слухали лекції про античні міста, про скіфів, але попередня історія губилася у «кіммерійському мороці».

Однак, починаючи із 70-х років XIX ст. стали з'являтися повідомлення про знахідки слідів стародавніх поселень, мешканці яких виготовляли чудовий, вкритий розписами посуд і, водночас, користувалися інструментами, виготовленими з каменю, рогу чи кісток тварин у Галичині. Згодом подібні відкриття сталися у різних місцевостях Київської та Подільської губерній. Студенти Київського університету Св. Володимира збирали подібні старожитності під керівництвом відомого історика, професора Володимира Антоновича, влаштовуючи розвідки на берегах Дніпра між Києвом та містечком Трипілля. Ці знахідки згодом стали експонатами університетського музею. Тут же можна було побачити цікаву колекцію глиняного посуду й фігурок, яку зібрав сам професор.

*Статуетка та мисочка
трипільської культури.
З колекції професора
В. Антоновича.*

За існуючою, на той час, науковою класифікацією подібні речі слід було віднести до “нового кам’яного віку”, адже, з одного боку, мешканці давніх поселень мали знаряддя праці, виготовлені із каменю (отже, жили у кам’яному віці), але з іншого – уміли виготовляти кераміку (що і було підставою віднести їх до “нового” кам’яного віку, тобто неоліту).

Відкриття Вікентія Хвойки

*Дослідження на поселенні біля с. Трипілья, 1907 рік.
Фото з архіву В. Хвойки.*

У колі київських колекціонерів та знавців старожитностей на початку 90-х років ХІХ ст. з’явилася нова людина – Вікентій (Честослав) Хвойка. Чех за походженням, він переїхав жити до Російської імперії, щоб зайнятися тут аграрним бізнесом. Збереглися написані та видані ним книжки про вирощування проса та дипломи Паризької виставки. Однак пан Хвойка був відомий у Києві більше як знавець місцевих старожитностей, оскільки не просто збирав цікаві речі, купуючи їх на подільських ринках, але й систематизував власне зібрання, склав опис колекції.

В свою чергу, в якості консультантів він не лише залучав місцевих вчених, але й вів переписку зі знайомими празькими, берлінськими, лондонськими й іншими європейськими

Розділ 1

науковцями, що часом надавало В. Хвойці просто унікальних можливостей в ідентифікації знахідок. Це листування збереглося в архівах. Лише листування з відомим чеським істориком та археологом Любором Нідерле тривало понад 20 років і налічує десятки сторінок, не кажучи про десятки надісланих до Праги В. Хвойкою фотознімків! Важко тепер сказати, хто, коли і за яких обставин порадив пану Вікентію перейти від збирання старожитностей до проведення власних розкопок. Але це таки сталося. Чи не найвідомішими з перших кроків на ниві розкопок стали розпочаті 1893 року дослідження давньої стоянки на Кирилівській вулиці в Києві. Крім кісток мамонта у верхніх шарах стоянки, а також на прилеглих висотах, В. Хвойка виявив стародавню кераміку, визначену ним як “неолітична”.

Вдалішими виявилися розкопки у Київському повіті, насамперед, в околицях містечка Трипільля, де було виявлено вже цілі поселення. Збереглися щоденники, на сторінках яких бачимо записи та замальовки того, що було знайдено впродовж 1897 року: числені розкішно декоровані посудини різних розмірів, які стоять серед скупчень обпаленої глини. Такі речі

Мальований олівцем “постер”, яким В. Хвойка ілюстрував свою доповідь про розкопки трипільських пам’яток на XI археологічному з’їзді в Києві.

було знайдено в околицях сіл Щербанівка, Халеп'я, Верем'я, Жуківці та інших.

Коли стало відомо, що наприкінці літа 1899 року у Києві має відбуватися черговий, XI Археологічний з'їзд, у Вікентія Хвойки не було сумнівів щодо теми доповіді – це має бути підсумок його досліджень кам'яного віку Середнього Придніпров'я: від кирилівської стоянки мисливців на мамонтів до поселень давніх хліборобів в околицях Трипілля. Доповідь мала на меті відтворити забуту історію краю впродовж багатьох тисячоліть.

Слід нагадати, що у ті часи учасники археологічних з'їздів проводили час не лише вислуховуючи доповіді й реферати та обговорюючи почуте. До них готували грандіозні виставки старожитностей, на яких змагалися, виставляючи свої здобутки музеї, університети та приватні колекціонери. Однак і це було не головним видовищем. До кожного з'їзду обов'язково влаштовували показові розкопки старожитностей, на які вивозили всіх учасників. Не став винятком і Археологічний з'їзд 1899 року. Звичайно, серед представлених знахідок були і рештки загадкових споруд невідомих мешканців Придніпров'я, відкриті В. Хвойкою.

Учасник цієї екскурсії, відомий археолог і директор Одеського археологічного музею Е. Р. фон Штерн, так написав про це: «Учасникам З'їзду була надана можливість прогулятися на пароплаві вниз по Дніпру до одного з місць розкопок в області Трипілля і там, на високому плато, що спускається до річки, були присутніми при відкритті прямокутної «глиняної споруди», яка лежить безпосередньо під вспаханою землею. Тут ми могли особисто впевнитись у тому, що в цих прямокутних «площадках», котрі лежать одна до одної, з виглаженими, щільно втрамбованими глиняними долівками із залишками існуючої колись глиняної обмазки на круглих колодах, знаходились у великій кількості ті самі предмети, що привертали їх увагу в музеї: великі грушеподібні посудини, які звужувались до низу, з вирізаними спіральними узорами, великі кубки, чашки й кружки, прикрашені шнуровим і зробленим пунктиром орнаментами, людиноподібні ідоли

Розділ 1

з глини, кремнієві ножі та зрідка окремі фрагменти більш тонких і краще оброблених глиняних посудин з орнаментами, [котрі] були прикрашені чорною, червоною або темно-коричневою фарбою”. Слід додати, що у протоколі екскурсії зазначено, що всі знахідки розібрали між собою учасники з’їзду.

Доповідь В. Хвойки після такої екскурсії привернула велику увагу і по закінченню йому влаштували овацію. Її обговорення було досить емоційним, адже історична панорама праісторії Наддніпрянщини не могла залишити байдужим нікого. Крім виступів, в яких віддавали належне досягненням В. Хвойки, лунали пропозиції про необхідність наступних досліджень та застереження від передчасних великих узагальнень.

Про що говорив В. Хвойка у своїй доповіді 16 серпня 1899 року стосовно своїх розкопок в околицях Трипілля?

Спочатку він докладно розповів про результати розкопок багатьох поселень у Київському повіті, знахідки з яких всі могли побачити на влаштованій до з’їзду виставці. Заключна частина доповіді була присвячена, як би тепер сказали, історичній та етнічній інтерпретації археологічних даних. У той час саме так працювала більшість науковців, намагаючись одразу знайти місце своїм знахідкам на полотні праісторії.

Зауважимо, що ця традиція жива і нині, хоча фахівці скептично налаштовані щодо визначення етнічної приналежності тих чи інших археологічних культур.

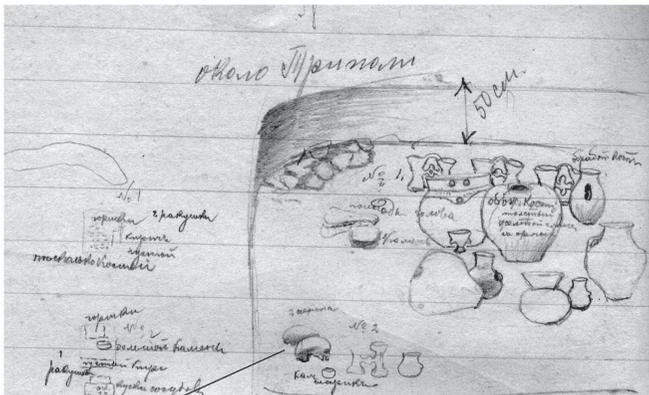
Слід сказати, що про власне трипільську культуру у даній доповіді не йшлося. Ця назва з’явилась згодом. Свої ж знахідки В. Хвойка розділив на дві групи: знахідки культури А

Керамічні вироби: “культура А” та “культура В” за уявленнями В. Хвойки.

та культури В, які, однак, вважав приналежними одному й тому ж давньому племені, або народу, що залишило після себе сліди поселень і поховань. Більш “примітивну”, на його погляд, кераміку “групи В” дослідник вважав більш давньою, а досконалішу – “культури А” – наслідком “розвитку”, цілком у дусі модних у ті часи поглядів на прогрес та еволюцію. Насправді давнішою виявилася культура А, але з цим розібралися трохи пізніше.

Нині може видатися дивним, але похованнями трипільців В. Хвойка називав ті об’єкти, які сучасні археологи класифікують як рештки жител. До речі, ця різниця у поглядах вже на початку ХХ ст. призвела до численних дискусій, відгомін яких чути й досі. Отже, дослідник визнавав, що трипільці зводили певні споруди, але використовували їх для поховань та проведення відповідних обрядів. До цього висновку він (і не лише він, але й чимало вчених того часу) дійшов, виходячи з вигляду розкопаних ним старожитностей. Адже картина, яка відкрилася під час досліджень, в більшості випадків була саме такою, як її описав Е. Р. фон Штерн: скупчення десятків цілих або майже цілих посудин, кісток тварин, а то й людських, що дуже нагадувало вміст давніх гробниць¹.

Фрагмент сторінки польового щоденника В. Хвойки з кресленнями розкопу біля с. Трипілья, осінь 1897 року.

¹ Археологія ХІХ та початку ХХ ст. вивчала переважно поховальні пам’ятки, адже вони якраз і давали найбагатші й найяскравіші знахідки.

Розділ 1

Все це дослідник ретельно замальював у польових щоденниках, адже у ті часи застосування фотографічних апаратів для фіксації розкопок ще не набуло поширення. Пізніше говорили про те, що ці зображення надто фантастичні, що В. Хвойка намальював ідеальні картини реконструйованих посудин, які, насправді, знаходив розбитими, і робив це для того, аби підтвердити свої висновки про поховальні споруди. Мушу сказати, що і в мене часом виникали такі думки. Але під час рятувальних розкопок на Київщині, майже в тих самих місцях, де колись вів дослідження В. Хвойка, пощастило побачити картину, подібну до змальованої у його старих щоденниках.

Завдяки тому, що рештки споруди знаходилися ближче до дна долини, вони були вкриті шаром ґрунту товщиною до 70 см. Це означало, що трипільського горизонту не торкався плуг, який нищить старожитності, що знаходяться на глибині 30-40 см, де вони зазвичай і лежать. Те, що вдалося розчистити у цьому місці, нагадувало замальовки до деталей: грушеподібні посудини (серед них – одна ціла) стояли поряд з двома біноклеподібними, поруч – миски, покритки (серед них також було кілька цілих), а також каміння. Для повної аналогії не вистачало лише людських кісток, але ж і В. Хвойка знаходив їх не у кожному місці. Отже, сумнівів не має – і на з'їзді, і у своїх наукових працях дослідник розповідав про те, що бачив насправді. Просто він потрапив на придніпровські поля задовго до того, як давні поселення були майже тотально зруйновані глибокою оранкою. Хоча у деяких місцях навіть йому не пощастило: рештки давніх споруд знаходилися на глибині 10–20 см і були пошкоджені кінними плугами. Місце знаходження старожитностей на такій глибині – не що інше, як наслідок інтенсивної ерозії ґрунтів внаслідок не дуже вдалого господарювання.

Підсумовуючи результати розкопок, В. Хвойка відтворив картини життя давніх мешканців Придніпров'я, які, на його думку, займалися переважно хліборобством. Жили вони у землянках, а для поховання небіжчиків будували спеціальні

споруди й обмазували їх глиною. Він навіть припускав, що деякі із цих споруд могли бути двоповерховими. Небіжчиків спалювали, а попіл та кістки зберігали в посудинах-урнах, які розміщували у “будинках мертвих” (як їх згодом назвав Е. Р. фон Штерн).

Народ, якому “належить ім’я протослов’ян”

Цікавими були міркування В. Хвойки щодо походження народу, який залишив культури А та Б. Дослідник вважав трипільський люд прийшлим з «прабатьківщини», яку помістив на... дні моря (!), ніби передбачаючи таку модну нині теорію «чорноморського потопу». Щоправда, на його думку, предки цих людей жили на місці нинішнього Егейського моря. Коли ця територія стала заповнюватися водою, вони почали розселятися. Він також вважав, що давні племена мали існувати «у першій епіс неолітичної культури», тобто знати хліборобство і вміти виготовляти керамічний посуд. Вони заселяли Європу у кількох напрямках. Ті, що пішли на північний схід і на північний захід, розселилися у Прикарпатській області і далі до Дніпра, тобто тих місць, де він і проводив розкопки. В. Хвойка відзначав, що переселенці підтримували постійні зв’язки із тими родичами, які залишилися на берегах Егейського моря, про що свідчать знахідки металевих виробів, вдосконалення жител, розвиток поховальної архітектури.

Цікаво, що ця частина висновків В. Хвойки, значною мірою, відповідає сучасним науковим уявленням про появу та розселення по Європі носіїв неолітичних, давніх хліборобських археологічних культур, адже найдавніші з них дійсно зафіксовані в басейні Егейського моря та на Балканах. І саме звідти відбулося їх розселення по території Європи упродовж VI-IV тис. до н. е. Цей світ обмінювався готовими виробами, технологіями, ідеями, в тому числі духовними.

Наступна, етнічна інтерпретація культури з околиць Трипілля викликала дискусії вже після її виголошення на з’їзді. Ідея В. Хвойки була досить простою та прямолінійною: для визначення народності він вважав головними такі ознаки,

Розділ 1

як культура та поховальний обряд². До поняття культура у розумінні дослідника входили хліборобство та спорудження жител-землянок. Із цього випливало, що давні слов'яни, які займалися хліборобством, жили у землянках та спалювали тіла небіжчиків, і є прямими нащадками людності, що проживала у Наддніпрянщині в неолітичні часи та у мідному віці: "...безсумнівно, народ, якому належать описані пам'ятки, – не що інше, як гілка арійського племені, котрій по праву належить ім'я протослов'ян ...", ну а їх нащадки і досі населяють ці землі.

Подібні ідеї та рівень аргументації цілком відповідають науковим концепціям того часу. Пошуки загадкової «прабатьківщини» та з'ясування походження окремих європейських народів та їх культури і досі лишаються чи не найпопулярнішою темою інтерпретацій археологічних досліджень.

Відкриття світу доісторичних культур

На той час, коли В. Хвойка розпочинав свою археологічну кар'єру, на теренах нашого краю вже було відкрито чимало старожитностей, які належали до різних археологічних культур неоліту та мідного віку. Кількість відомих поселень та місць поховань стрімко зростала, так само як і кількість фахівців-дослідників.

З'ясувалося, що у той період всі регіони були заселені, за винятком хіба що відкритого степу. Зрозуміло, що спосіб життя і, відповідно, матеріальна культура населення, яке жило у різних умовах та мало різне походження, суттєво різнилися. Спочатку, коли знахідок було небагато, їх легше було об'єднувати в археологічні культури. Вчених не бентежили ті обставини, що така культура могла займати величезну територію та існувати 2000, а то й 3000 років. Їх можна зрозуміти, адже вони досліджували цілком нові, невідомі сторінки праісторії, де чи не кожен крок був першим.

---

² В. Хвойка збирався підключити і результати порівняння кераміки (форми, орнаменти), однак відклав до "повного опрацювання" інших знахідок, яке так і не було завершено.

Так різними дослідниками тривалий час вибудовувалася трипільська археологічна культура, яка часом нагадувала якусь доісторичну імперію, що на півдні деколи сягала Дунаю та Греції. І все це робилося на підставі подібності мальованої кераміки. У 20-ті роки побачила світ теорія, що трипільці по-мандрували на територію Китаю, де заснували місцеву культуру мальованого посуду – Яншао. Все це чудово вписувалося в тодішні уявлення стосовно обов'язковості існування таємничої “прабатьківщини” культурного світу саме десь у Європі. Розуміння реального підґрунтя поширення в світі культур з мальованим посудом прийде пізніше, із новими відкриттями у другій половині XX століття.

Посудина з розписом культури Яншао, перша половина IV тис. до н. е. Національний музей, Пекін.

Фрагменти мальованого посуду, VI тис. до н.е. з території Греції. Національний археологічний музей, Афіни.

Територію, контрольовану трипільцями у степах, окреслювали за знахідками мальованого посуду й статуеток, які траплялися у похованнях під давніми степовими курганами. Щоправда, більшість знахідок мало скидалися на трипільські виробни. Вже тоді дослідники пропонували вважати ці комплекси старожитностей окремими культурами, і у 20-ті роки XX ст., таким чином, виділили усатовську археологічну культуру.

Однак старожитності під курганами свідчили також і про те, що у мідному віці поруч із трипільцями жила ще одна народність, яка вела інший спосіб життя. Згодом було виявлено поселення у долинах Дніпра й Південного Бугу, де трапилися окремі фрагменти трипільського посуду. Так поступово

Розділ 1

почала вибудовуватися ще одна археологічна культура, синхронна трипільській – середньостогівська. Наступним кроком у дослідженнях стало усвідомлення того, що і ця суперкультура містить в собі ряд різних за походженням та історичною долею культур, котрі були названі новоданилівською, квіт'янською, стогівською, дереївською.

Дослідження у лісовій смузі показали, що у трипільський період там мешкала також народність, котра виробляла досить примітивний посуд, орнаментований характерним штампом. Навіть назву ця культура отримала завдяки орнаменту на горщиках – “культура ямково-гребінцевої кераміки”.

На західних межах поширення трипільської культури досліджено декілька археологічних культур, що нині розділені державними кордонами, причому більшість їхніх пам'яток знаходиться поза межами України – в Угорщині, Словаччині, Польщі. Це культури Полгар, лійчастого посуду, маліцька, волино-люблінської мальованої кераміки, кулястих амфор. В сучасних межах України нині відомо понад півтора десятка археологічних культур того часу. Це свідить про велику кількість різних племен, які були сусідами трипільців та досить складну і насичену подіями давню історію нашого краю.

Останнім часом саму трипільську археологічну культуру вчені неодноразово намагалися розділити на цілу низку культур. Постає питання: який у цьому сенс? Зрештою, все це

Горщик стогівської археологічної культури, V тис. до н. е. НМІУ.

Фрагменти посуду культури ямково-гребінцевої кераміки, IV тис. до н. е.

можна вважати необхідною складовою дослідницького процесу, насамперед, систематизації та класифікації. Ну і що з того, що у Трипіллі виділяють декілька культур? Вже у В. Хвойки були культура А та культура Б. Дійсно, археологія, як і кожна наука, має свої методи досліджень, в тому числі підходить до класифікації матеріалу. Адже будь-яка описова робота, яка передує аналітичній, тобто власне «написанню історії» чогось або когось має на чомусь ґрунтуватись. Головне, аби за розмаїттям виділених археологами «культур» вдалося розглядіти та встановити певні події давньої історії.

Намагаючись зробити саме це, дослідники були змушені з часом змінювати термінологію, використовувати інші поняття, що краще вписуються у словник історика, а не археолога. Адже усі твердження стосовно того, що археологічні культури «розвиваються», «впливають» тощо, виглядають в історичних працях дещо дивними. Логічніше було б використати при написанні власне історії такі слова, як цивілізація, суспільство та інші.

Якщо виходити з цивілізаційного підходу до історії, є всі підстави розглядати феномен Трипілля у давній історії Європи як один із етапів цивілізаційного процесу. Він відповідатиме самому початку формування давньої землеробської цивілізації, або, за деякими визначеннями, «глобальної неолітичної цивілізації». Інакше кажучи, трипільське суспільство стоїть між первісністю та державою і може бути визначене як цивілізація, що формується.

Археологічні дослідження трипільських старожитностей

Якщо вести відлік від перших досліджень в Галичині, історія вивчень трипільських старожитностей нараховує понад 130 років. Вона демонструє справжній науковий інтернаціоналізм, адже серед понад трьохсот імен дослідників науковці різних країн та національностей – австрійці, британці, євреї, молдавани, німці, поляки, румуни, росіяни, чехи, угорці, українці. Вже змінилося шість поколінь учених, кожне з яких

Розділ 1

намагалося сказати своє слово в науці й залишило у ній свій слід.

*Посуд з розкопок поселення біля с. Кошилівці.
Львівський історичний музей.*

Результати дослідження старожитностей трипільської культури із території сучасної України викладено не лише українською, а й англійською, німецькою, польською, російською, румунською, французькою, італійською та навіть фінською мовами. Обсяги наукового надбання вражають. Бібліографія наукових праць (лише стосовно пам'яток, переважно, на території України) налічує близько 3000 назв, у тому числі близько 100 монографічних досліджень. Разом вони становлять цілу наукову бібліотеку, вивчення самого лише опису якої потребуватиме чимало часу. Усі вони відображають результати польових досліджень, тобто археологічних розвідок та розкопок, наукові пошуки упродовж багатьох десятиліть.

Трипільські поселення можуть трапитися у полі, на схилі над балкою, у долині біля маленького струмка і навіть на високому мисі плато. Тут у пригоді стає те, що більшість земель в Україні – це поля, які регулярно розорюються. Оранка дістає до давнього горизонту, підіймаючи звідти не лише фрагменти посуду та спалених жител, але й часом навіть цілі статуетки чи дрібні посудини. Слід лише уважно дивитися під ноги.

Який шанс таким чином натрапити на поселення трипільської культури? Досить великий. Адже на теренах України ця

культура представлена у 19 областях, переважно на правобережжі Дніпра, у понад 2300 пунктах! Чемпіонами із трипільських поселень є Чернівецька та Івано-Франківська області (понад 300 в кожній), за ними йдуть Черкаська, Київська, Вінницька, Хмельницька та Тернопільська (по 150-250). В Одеській області трипільці облюбували північні райони, там виявлено декілька десятків поселень, стільки ж на Кіровоградщині, переважно у долині Південного Бугу та його приток. На півночі межі трипільського світу співпадають із межею земель, придатних для хліборобства, тому у Рівненській, Волинській та Житомирській областях їх порівняно небагато. Нарешті, Київ може похвалитися, що на його сучасній території відомо понад 30 поселень і могильників, сліди трипільців виявлено в історичній частині міста, поруч з укріпленнями та палацами доби Русі, на території Києво-Печерської лаври.

Амфора з розкопок поселення біля с. Залищики. Львівський історичний музей.

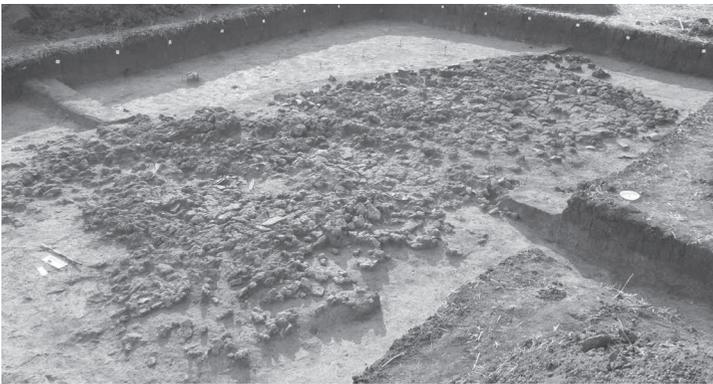
Звичайно, цифра 2300 є непоганою, але підбивати підсумки археологічним розвідкам трипільських старожитностей ще зарано. Маю докази і можу стверджувати, що білих плям на археологічній карті трипільського світу все ще більше, ніж достатньо. Наведу такий приклад. Здавалося, з часів В. Хвойки Наддніпрянина розвідана археологами досить детально, він і сам на цій території відкрив та зібрав відомості про понад 20 трипільських поселень. Лише перелік експедицій, а також фахівців, які тут працювали, міг би зайняти не одну сторінку. Але 6 років тому під Ржищевом (а в цих місцях В. Хвойка копав ще 1901 р.) вдалося знайти невідоме раніше поселення трипільців – всього у 200 м від відкритого 1987 року і у 800 м від розвіданого автором 1992 року. За останнє десятиліття число виявлених археологами

Розділ 1

трипільських поселень у Київській області зросло приблизно на 40 відсотків. Нині на Київщині відомо близько 220 місцевзнаходжень. Отож резерви для відкриттів є. За деякими прогнозами, число трипільських поселень в Україні може перевищувати 5 000.

Наступний крок у дослідженнях – це розкопки. Вони теж вимагають значних зусиль та зосередженості, а також часу. В. Хвойка поспішав, тому намагався почати і завершити роботу впродовж одного дня, але це йому вдалося не завжди. Причина поспіху у побоюванні, що відкриті старожитності буде викрадено чи зруйновано. Він мав для того підстави, адже селяни чудово розуміли, що виявлені у землі речі можна вигідно продати. За радянських часів влада досить строго обстоювала державну археологічну монополію, але й тоді краще було не залишати знахідки без нагляду. Але рештки трипільського житла займають таку площу, що розкопати їх за один день не вдасться. Слід все, що буде знайдено, ретельно розчистити, описати, сфотографувати, зробити креслення.

Маючи десяток робітників із розкопками пересічного трипільського житла можна впоратися за тиждень, ще 3-4 дні може піти на науковий опис, фіксацію та подальше дослідження залишків. Взагалі-то розчищене житло – загадкове видовище. Це – пляма, прямокутний завал обпаленої глини довжиною від

Залишки житла трипільської культури, розкопані на поселенні біля с. Майданецького, 2016 рік.

8-10 до 20 м і більше при ширині 4-5, іноді до 8-10 м. Ще більш захоплююче видовище – одразу декілька жител, розчищених у одному розкопі. Експедиція, що досліджувала трипільські поселення в урочищі Коломийщина під Халеп'ям на Київщині, в окремі сезони відкривала по декілька зруйнованих жител. Панорами цих розкопок вражають і нині. Слід згадати, що в урочищі Коломийщина-1 великий колектив дослідників із Києва, Москви та Ленінграда майже повністю розкопав невеличке трипільське селище, яке складалося із 40 споруд різного розміру.

На території України лише кілька поселень було розкопано майже повністю: Бернашівка (одне із найдавніших селищ трипільців на Дністрі), Троянів (пізньотрипільське поселення на Житомирщині), Гребені (урочище Васишин Яр на Київщині) та декілька інших. Однак не можна сказати, що будь-яке із них було розкопано повністю. Коли в районі поселення Бернашівка розгорнулися будівельні роботи, то виявилося, що насправді розкопана була, в кращому випадку, лише третина селища. Магнітна зйомка на поселення біля Гребенів, проведена 1992 року, виявила у три рази більше споруд, ніж розкопано у 60-ті.

І справа не лише в тому, що якісь руїни жител могли лишитися поза увагою археологів, а у тому, що науковці цілком свідомо досліджували майже виключно рештки спалених жител. Не оминали вони і різних давніх ям, які при цьому траплялися. Проте жодного разу(!) за минулі 150 років дослідники не намагалися розкрити площу поселення повністю. Досвід подібних розкопок поселень неолітичних та енеолітичних культур, набутий в останні десятиріччя в інших країнах Європи, свідчить, що трипільознавців під час подібних розкопок може чекати дуже багато несподіванок.

Як би там не було, але вчені і досі полюють майже виключно на залишки спалених будівель. Нині число розкопаних об'єктів сягає кількох сотень, оскільки їх досить легко виявити навіть металевим щупом. Останні 50 років для пошуків досить інтенсивно використовують магнітометри, які дозволяють

Розділ 1

скласти плани поселень, а вже потім обирати місце для розкопок. Це вже стало важливою складовою комплексного вивчення поселень трипільської культури. Причому точність зйомки завдяки впровадженню нової техніки постійно зростає. Так, у Майданецькому в 1971-1974 рр. “наміряли” 1575 аномалій від жител, а у 2011-2016 – вже близько 3000, і це не рахуючи кількох тисяч ям навколо них!

Виявилось, що у здавалося б, копаних-перекопаних та міряних-переміряних місцях на археологів все ще чекають несподівані знахідки. Так, на поселенні Небелівка 2009 року наміряли, а 2012 розкопали рештки величезної, як на той час, споруди розмірами близько 20х60 м. Згодом виявилось, що подібні “мегаструктури” є на багатьох поселеннях не лише трипільської, але і культури Кукутень. Після кількох наступних років пошуків подібних “мегаструктур” каталогізували вже понад сотню.

Крім залишків давніх споруд, археологи залюбки вивчають вміст давніх ям, що знаходять неподалік. А є пам’ятки, де жител не знаходять, а виявляють самі ями. Гарна яма, із добрим заповненням – мрія археолога. Здавалося б, що можна знайти на смітнику? Але ж це смітник, якому 5000-7000 років, і кожна знайдена тут річ здатна розповісти чимало цікавого про життя тих, хто його полишив.

Дослідження ями на поселенні трипільської культури біля с. Небелівка, 2013 рік.

Скажімо, можна не лише довідатися про те, яким посудом трипільці користувалися, але й скільки його розбивали впродовж певного часу. Знайдені в ямі статуетки або їхні уламки дадуть інформацію про давні обряди. Виявлені кістки тварин можна віддати палеозоологу, котрий визначить, кого це з’їли, яким було трипільське м’ясне меню. Наїть ґрунт із ями варто

промиту, тому що у ньому може бути і давнє зерно, яке потрапило сюди разом із пилом, який господиня вимітала з комори, не кажучи про дрібні знахідки – кістяні та мідні заковки, намистини. Ще цікавіші ями, пов'язані з похованням різних артефактів та кісток після обряду жертвопринесення. Це вже можливість зазирнути у сакральний світ забутої цивілізації.

Слиди жертвопринесення: черепи биків та посуд на випаленому дні ями. Розкопки на поселенні біля с. Майданецького, 2013 рік.

А може бути, що яму використовував давній майстер. Після гончара у ній можна знайти розбитий чи бракований посуд, що дасть можливість дослідити технологію цього виробництва. Якщо господар займався обробкою кременю, він старанно прибирав з-під ніг відходи, адже наступити на кремневий відщеп навіть взутими у постолы ногами – не дуже-то приємно. Завдяки цьому матимемо відомості про те, які знаряддя, як і у якій кількості тут виробляли.

Відщепи кременю, виявлені у ямі під час розкопок трипільського поселення біля с. Незвисько, 50-ті роки XX ст.

Розділ 1

Мрія трипільязнавців – відшукати поховання. Однак таких знахідок, на жаль, небагато. На перші 2000 років трипільської історії припадає лише кілька поодиноких знахідок та розрізнені кістки, виявлені під час дослідження жител. А от справжні некрополі відомі лише для останнього періоду існування трипільської культури. Один такий могильник після Другої Світової війни у с. Вихватинці (Молдова) виявлено випадково. Небіжчиків було поховано у могилах, обкладених камінням, разом із поховальними дарами, серед яких – посуд, статуетки, прикраси, зброя – залежно від статі та віку похованого йому належало покласти в могилу різні речі. На Київщині виявлено кілька могильників зі слідами обряду кремації – посудини з попелом ставили у ями, вириті на вершинах піщаних дюн. На півдні трипільський мальований посуд виявлено у похованнях під курганами. Але постає питання: чи є такі знахідки підставою для віднесення цих поховань до трипільської культури?

Невизначеність з подібними пам'ятками та їх мала кількість сприяли поширенню серед фахівців гіпотези щодо наявності у трипільців поховального обряду, який «не полишав по собі слідів». У загальних рисах вони уявляють собі цей обряд наступним чином: небіжчика спалювали, а попіл розвіювали над полями або висипали у річку. Свідченням наявності кремації у трипільців, у даному випадку, вважають згадані вище пізні некрополі, а також звичай спалювати житла.

З цією гіпотезою можна було б погодитися, адже відомі археологічні культури, носії яких мали різні поховальні звичаї, якби не наступні обставини. Найближчі сусіди та родичі трипільців на заході та на південному заході залишили по собі досить багато звичайних некрополів. Найбільші з досліджених могильників налічують понад 100 поховань, що використовувались населенням впродовж сотень років. І скрізь небіжчиків ховали у ямах, супроводжуючи поховальними дарами – точнісінько, як у згаданому нами вихватинському могильнику. Але найцікавішим, на мою думку, є те, що переважна більшість цих некрополів потрапила в поле зору археологів

випадково: давні кістяки знаходили під час будівельних робіт, при копанні ям та льохів, часом їх вимивала з берега річка. У більшості випадків небіжчики лежали на такій глибині, що виявити їх під час археологічної розвідки годі й сподіватись.

Справа в тому, що від мідного віку, не кажучи про неоліт, минули тисячоліття, впродовж яких утворився досить потужний шар ґрунту. Це означає, що поверхня землі, по якій ходили колись трипільці, лежить (залежно від обставин) на 40, 50, 80 см глибше за теперішню, або, як кажуть археологи, денну поверхню. Але ж вони, щоб поховати небіжчика, мали викопати яму у сучасній їм денній поверхні. Нехай навіть глибина могили склала півметра, але за тисячоліття вона мала принаймні подвоїтися! Стає зрозумілим, що виявити давні поховання на глибині навіть в 1 м від сучасної поверхні можна лише випадково. Хто ж дозволить знімати ґрунт на таку глибину в околицях трипільських поселень? І навіть якщо такий дозвіл буде отримано, якими засобами це робити? І найголовніше – де шукати? На північ, на схід, а може, на захід від селища?

На мою думку, трипільські некрополі існують, просто досі не відкриті археологами. Можливо, колись це станеться. Обов'язково будуть і інші відкриття, бо за 100 останніх років вдалося розкопати лише невелику частину трипільської спадщини.